

Staat er een vervaldatum op (onderwijs)theorieën?

Reflecties vanuit een ervaringsgerichte hoek

“Stel, je hebt je hele leven bekend gestaan voor een theorie maar naar het einde van je leven begin je te beseffen dat wat je stelde misschien niet helemaal of helemaal niet correct was.” Dat is een vraag die Pedro Debruycckere oproept in de post *“Are we the baddies?”*. Een interessante opgooi. Zijn voorzet sluit immers aan bij mijn queeste naar verklaringen voor verschillen in stellingnames in het (onderwijs)debat.

In Manifesto 2 stootten we op irrationele componenten in de onderzoeker die de vereiste zakelijkheid in de weg staan. Hier opent zich een nieuw spoor.

1. Theorieën: gedoemd tot verdwijnen

▪ “Voorbeelden genoeg te vinden”

Een aantal iconen passeren in ‘Are we the baddies’ de revue. O.m. Maslow, bekend om zijn piramide en Gardner om zijn ‘multiple intelligences’, Piaget met in zijn zog de hele constructivistische beweging. Zij krijgen de stempel ‘passé’ mee. Conclusie: welles-nietes discussies krijg je onder meer omdat sommige onderzoekers gewoon ‘niet meer mee zijn’ maar het (nog) niet beseffen.

▪ De volatiliteit van theorieën

Een verwijzing door Pedro Debruycckere naar voornoemde koriféeën die zelf bij hun werk vraagtekens plaatsen, zou kunnen volstaan om onze zoektocht te beëindigen. Als zij het zelf zeggen, wie zijn wij om nog door te gaan? Toch houdt iets mij tegen. Ik ga hiervoor terug naar mijn studententijd. Op het eindexamen voor het vak methodologie konden we zelf een topic voorleggen. Ik bracht in dat de clash tussen theorieën mij intrigeerde. Naast het behaviourisme, had je toen de invloed van de psychoanalyse en verder de experiëtiële benadering. Vanwaar die tegenstellingen en hoe ermee omgaan? Dat thema heeft mij niet meer losgelaten. Het verklaart mijn twijfel aan de gedateerdheid van theorieën: zo eenvoudig kan het niet zijn.

2. Een kwestie van paradigma

▪ Begripsomschrijving

De toetsing van de waarde van ‘theorieën’ kan maar starten als er een concept voor is. Wat moeten we ons voorstellen bij ‘theorie’? Daar duikt Thomas Kuhn op met de notie ‘paradigma’. Het oud-Griekse woord brengt ons bij: ‘voorbeeld’, ‘een patroon’, zo men wil ‘een voorafbeelding’. En verder badinerend: *“een samenhangend stelsel van modellen en theorieën waarbinnen de werkelijkheid beschreven wordt”*. Dus: meer dan de verzameling van aparte kennis-onderdelen. Een paradigma heeft een kern. Het is een geïntegreerd geheel. Het verbindt een vocabularium, concepten, onderzoeksvragen en methodes met elkaar. Het is steeds de vrucht van ernstig speurwerk waaraan het zijn empirische basis ontleent én waarom het waardering verdient. Een conceptueel kader moet namelijk voldoende hout snijden om te kunnen ontstaan, ontwikkelen en overleven.

▪ Meer dan een kader: een zienswijze

Aansluitend bij de gegeven definitie van paradigma lezen we: *“het is de manier waarop wij de werkelijkheid ervaren.”* Dus: een paradigma bepaalt en verklaart hoe je naar de werkelijkheid kijkt, wat je wel en niet kan ervaren bij de ‘waar’-neming van realiteit. Niet min!

3. Paradigma’s: twee misverstanden

▪ Geen kwestie van vrije keuze

Het idee dat je je paradigma kiest houdt geen steek. Je staat niet voor een kast en trekt de lade open die jou het best passende paradigma lijkt. Zoals een kledingstuk dat je kan wisselen. Neen. Je bent je paradigma. Een paradigma dicteert jouw manier om de werkelijkheid te ‘construeren’. Je kan er niet buiten treden. Je kan het niet overstijgen of buiten zijn contouren redeneren. Het is je enige uitrusting om (je) kennis in een bepaald domein te verwerven en te ontwikkelen. Jouw lenzen.

▪ Paradigma’s zijn niet evenwaardig

Volgens Thomas Kuhn is er *“geen sprake van onderling meer- of minderwaardige paradigma’s, maar van verschillende paradigma’s.”*

Ik deel Kuhns waardering voor elk paradigma. Toch zijn ze niet gelijk te stellen. Er is een criterium om wetenschappelijke benaderingen op een continuüm te plaatsen, van zwak naar sterk. De toets: welke benadering slaagt erin om het meest van een bepaald werkelijkheidsgebied te capteren? Zo biedt het behaviorisme maar een smalle sokkel om de psyche te doorgronden, terwijl de motivatiepsychologie ons een heel eind verder brengt. Er is meer. Excellerende wetenschappelijke visies halen hun meerwaarde uit het feit dat ze in hun ontwikkeling alle voorgaande gezichtspunten meenemen en ze een plaats geven.

4. Mijn paradigma-verhaal

Reflecterend op mijn traject over de voorbije 50 jaar, zie ik hoe Carl Rogers mij bracht bij de begrippen empathie en de 'unconditional positive regard'. Zijn leerling Eugene Gendlin heeft mij in zijn 'vivisectie' van het schijnbaar esoterische begrip 'ervaring' gefraspeerd. Zo kon ik het proces van expressie beter vatten en waarderen. 'Spel als signaal' van Jo Stades Veth, leerde mij zien hoe jonge kinderen hun emotionele conflicten onbewust in hun spel symboliseren. Het maatschappelijke kwam binnen met de emancipatorische beweging en de 'eendimensionale mens' (Marcuse en de Frankfurter Schule). De cognitieve dimensie dook op toen ik mij voor mijn colleges over het jonge kind in het Piagetiaans georiënteerde programma 'Kleuters in Actie' (High Scope) verdiepte. Met het behaviorisme gingen we beseffen dat reacties van leerkrachten op ongewenst gedrag soms ongewild het gedrag versterken omdat ze 'aandacht geven'. De Gestaltbenadering voegde veel toe: hoe 'je lijf' méér weet en laat zien. En dan verscheen bij het opzetten van een opleiding 'klinische pedagogiek' het systeemdenken. De posities die mensen in een structuur innemen (ook in het gezin) doen ertoe. Als uitdrukking van problemen én ingang voor oplossingen. Het symbolisch interactionisme bracht mij af van het 'oorzaak-gevolg' denken: je máákt elkaar in de interactie. Zoals een lezing met levend publiek een soort van kunstwerk is dat in het samenspel een gedeelde flow genereert.

Vandaag groeit nieuwe fascinatie voor de band tussen lichaam en geest, de essentie van veerkracht en de kwetsbaarheid van de mens. Waarbij ik ook mezelf tegenkom.

5. Werkelijkheid en intuïtief verstaan

■ De werkelijkheid op het toneel
Eén speler ken ik een hoofdrol toe in de ontwikkeling van weten: de realiteit. Daarmee neem ik afstand van het post-modernisme dat de realiteit/waarheid voorwerp heeft gemaakt van 'negotiatie': "wetenschappelijke kennis wordt niet ontdekt, maar geconstrueerd". Jazeker, maar het blijft de ambitie van het wetenschapsbedrijf om inzichten te genereren die grip geven op een werkelijkheid. Paradigma's zijn pogingen om zinnige uitspraken te doen over fenomenen. Zelfs als dat 'iets' onze creatie is, het bestaat ook 'feitelijk'. Gendlins quote in een lezing aan de KU Leuven (in 1981), parafraserend: 'theories are servants, reality is the boss'. Dat is evident voor de exacte wetenschappen, maar evenzeer voor de humane: sociologie, psychologie, pedagogiek, economie, politiek, geschiedkunde, rechten...

■ Expertise schuilt in het intuïtief verstaan
Indien paradigma's bepalend zijn voor 'de cognitieve greep' die iemand in welk domein dan ook heeft, wat typeert dan onderzoekers die (op een moment in de tijd) de echte experts zijn? Niet het aantal referenties noch hun status in de discipline zijn de toetssteen voor hun intellectuele power. Wel de mate waarin hun basisvoorstellingen van de realiteit zijn ontwikkeld. Hun vermogen om die realiteiten te re-representeren: opnieuw mentaal aanwezig te stellen. Hun verbeeldingskracht. In die basis-schemata ligt de 'software' verankerd die binnenkomende prikkels in betekenisvolle ervaringen omzet. Een onderzoeker en bij uitbreiding, elke professional weegt zo zwaar als zijn intuïtieve intelligentie in een bepaalde discipline. Thomas van Aquino zag het al: "er is niets in begrijpen dat niet eerst in het aanvoelen was".

6. Implicaties voor het wetenschapsbedrijf

▪ Cognitie 'groeit aan' werkelijkheid

Interactie met de realiteit is de voedingsbodem voor ontwikkeling van paradigma's. In de extreem intense confrontatie met 'the real thing', voltrekt zich het proces waarin proposities, concepten, kaders ontstaan. Zij articuleren wat jou als ervaring vervult. Die uitdrukking in kaders, dat benoemen, heeft gevolgen. Er komt ruimte vrij voor een verdere ontwikkeling van je intuïties. Als klankbord word je gevoeliger. Bij je zoektocht gaat er meer in jou resoneren. Je ontvankelijkheid verschuift richting verder liggende proposities en herformulering van je theorie.

Dat proces leidt gaandeweg tot een doorbraak in het verstaan, de aardverschuiving die we paradigmashift noemen. Met als vrucht een onomkeerbare, sterkere greep op realiteit.

▪ Het maatschappelijk belang

Geavanceerde paradigma's en hun ontwerpers, haal je er zo uit. Ze roepen geen slogans. Ze geven een beter zicht op processen. Ze kunnen precies beschrijven waartoe een (beleids)maatregel leiden zal. Omdat ze 'gepakt en gemazeld' zijn door hun onderzoeksbobject komen ze met 'smart solutions'. Die dragen als kenmerk: veel (effect) met weinig (inspanning). Daarmee, de transformatie die we in deze geteisterde wereld hard nodig hebben.

▪ Een klimaat waarin onderzoekers gedijen

Alleen een theorie die constant de complexe realiteit opzoekt maakt kans om te overleven en te transformeren. Weet de community van wetenschappers daarvoor het nodige klimaat te scheppen? Een waarin de sense of wonder, de exploratieve ingesteldheid, de growth mindset van de onderzoeker de stuwkracht levert voor 'the advancement of science'? Ik denk het niet. Volgend citaat is hier op zijn

*nalatenschap
opnieuw een ontmoeting met mezelf
voortgekomen uit een bloedlijn
die zich voortdurend verlengt
met verre vertakkingen,
maar zonder de wortels te verliezen*

*ik ben een samenstelling van alle
mensen die voor mij kwamen
hun levensloop ligt verscholen
in mijn poriën
ik wandel in hun sporen
tot ik de mijne kan achterlaten (-)*

Partim uit: Esohe Weyden, (2022).
Tussentaal. Uitgeverij Vrijdag, p.9

plaats: 'Vooruitgang komt niet alleen tot stand door voortschrijdend inzicht van de massa. Koppige, vooruitziende lieden die te vroeg gelijk hebben, zijn net zo nodig, intellectuelen die "ver en woest durven denken", ...' (Raphael Lemkin, de Poolse jurist die de term 'genocide' heeft bedacht)¹.

▪ Nood aan een ethische code

Het wetenschappelijk forum kan veel winnen bij een mentaliteitsverandering en een aangescherpte gedragscode. Die moet voorkomen dat ontwikkelingen op het niveau van paradigma's gehinderd worden. Bij confrontatie met proposities die niet sporen met je eigen voorstelling, waar het schuurt of wringt, kan je slechts twee kanten uit. Of een verklaring bieden voor de tegenstelling door de afwijkende mening vanuit je intuïtief verstaan te doorgronden, te waarderen, de beperking ervan

aan te wijzen en ze zo in jouw kader een plaats geven. Of je in alle bescheidenheid onthouden van kritiek, 'de benefit of the doubt' gunnen, en het moment afwachten waarop je 'mee' kan zijn. Maar vooral niet: overgaan tot een karaktermoord, zoals onlangs in een artikel door cognitief psychologen², over Sigmund Freud. Niets kan immers diens bijdrage wegnemen: het onbewuste bestaat.

7. Terug naar de uitgangsvraag

Hoe als onderzoeker ontsnappen aan de houdbaarheidsdatum? Als het je gegund is, gek zijn en blijven van werkelijkheid, tot de laatste snik. Dat is precies wat ik mijn moeder tot op haar honderdste heb zien doen....

Ferre Laevers

Em. Prof. Dr. Ferre Laevers
Directeur
Expertise Centrum Ervaringsgericht
Onderwijs
KU Leuven
ferre.laevers@kuleuven.be

¹ "Gezocht: lieden die te vroeg gelijk hebben"
Béatrice Delvaux DS 24/09/2024

² De psychoanalyse begrijpt alles (en daarom niets) D.
Talsma, e.a. DS 12/02/2024